

nemaju poseban značaj za subjekta. Nasuprot tome, sadržaj autobiografske memorije je "specifičan, ličan, dugotrajan i obično značajan za self-sistem. Fenomenološki, sadržaj autobiografske memorije je lična istorija pojedinca" (Nelson, 1993, str. 8). Stoga su suštinska pitanja kojima se bave istraživači autobiografskog pamćenja upravo značenje koje pojedinac učitava događajima, distorzije koje pravi pod uticajem različitih motiva i vremensko-prostorni kontekst događaja- sasvim različita pitanja od onih na koje pokušavaju da odgovore istraživači u okviru kvantitativne paradigme, koji se bave efikasnošću pamćenja i mogućnostima poboljšanja efikasnosti, a u svojim ogledima upravo teže da se oslobode lične uključenosti i konteksta kao konfundirajućih varijabli.

Tačnost i greške u autobiografskom pamćenju

Iako će veći deo teksta koji sledi biti posvećen upravo netačnostima u autobiografskom pamćenju, važno je da to ne proizvede utisak da je ljudsko pamćenje veoma varljivo i u potpunosti nepouzdana. Memorija nipošto nije sasvim proizvoljna rekonstrukcija prošlosti, već njen uglavnom veran zapis. Centriranost psihologa na greške potiče uglavnom iz potrebe da se proučava uticaj motiva na proces pamćenja.

S druge strane, u autobiografskoj memoriji događaji nisu pohranjeni upravo onako kako su se odigrali. To dakle nije snimak našeg života, koji nam stoji na raspolaganju kada želimo da evociramo prošla dešavanja. Neki događaji su delimično ili potpuno zaboravljeni, neki su izmenjeni, a sve je više dokaza da je moguće da su neki i "umetnuti, dodati" (Loftus, 1993; Loftus & Pickrell, 1995).

Za to je, pre svega, bilo potrebno utvrditi da li i u kom obimu taj veran zapis odgovara događajima, onako kako su se odigrali. Sledi pregled empirijske građe koja se bavila ovim pitanjem, a koju smo pokušali da sistematizujemo po metodologiji koja je u istraživanjima korišćena.

Dnevničke studije. Pitanje tačnosti bilo je pokretačko pitanje u istraživanjima autobiografskog pamćenja, ali je metodološka "začkoljica" uvek bila- kako proveriti tačnost izveštaja o prošlim događajima. U dnevničkim studijama, subjekti prave svakodnevne dnevničke zapise o događajima, a nakon nekog vremenskog perioda proverava se na koji način se istih događaja sećaju. U jednoj takvoj studiji (Barclay & Wellman, 1986) subjekti su vodili dnevnik tokom četiri meseca, a naknadno testirani posle dve do tri godine. Test je bio koncipiran kao test prepoznavanja: bili su izlagani različitim događajima, a prepoznavali

su da li su ih imali ili ne u prethodnom iskustvu. Iako je procenat prepoznavanja pravih autobiografskih događaja bio visok (sa 95% tri meseca nakon događaja pao je na 79% dve i po godine nakon događaja), i procenat lažnih prepoznavanja (subjekti su fabrikovane događaje prepoznali kao autobiografske) takođe je bio visok: ukoliko su u pitanju bile samo izmene u stvarnim događajima, u proseku 50% takvih događaja je pogrešno prepoznavano, a ukoliko su bili u pitanju u potpunosti izmišljeni događaji, taj procenat se kretao od 20% do 25%. U istraživanjima koja su usledila (Barclay, 1993) utvrđeno je da su ljudi češće prepoznavali kao stvarne one izmišljene događaje koji su bili u skladu sa njihovom opštom slikom o sebi, ali i po afektivnoj valenci usklađeni sa stvarnim događajima u tom periodu. Ovakvi i slični nalazi uzimaju se kao dokazi za rekonstruktivnu prirodu autobiografskog pamćenja, po kojoj "stečeno autobiografsko znanje dovodi do rekonstrukcije plauzibilnih, ali često netačnih, elaboracija prethodnih iskustava. Sećanja na većinu svakodnevnih događaja su stoga transformisana, iskrivljena ili sistematski skraćena" (Barclay, 1986, str. 89). Neki istraživači, međutim, smatraju da je ovakvo gledište suviše ekstremno, i tvrde da "sveža lična sećanja zadržavaju relativno veliki broj specifičnih tačnih informacija...ali da se, tokom vremena i pod uticajem snažnih shematski zasnovanih procesa, originalno iskustvo rekonstruiše i tako stvara novo, manje validno lično sećanje" (Brewer, 1986, str. 44). Ovakvo mišljenje Bruer potkrepljuje nalazima prema kojima se lažna prepoznavanja u veoma malom broju slučajeva (uvek ispod 5%) odnose na događaje koji su u suprotnosti sa originalnim dnevničkim zapisima; lažna prepoznavanja događaja koji u mnogome podsećaju na stvarne događaje su pre posledica konfundiranja u samom procesu prepoznavanja nego siguran dokaz da je događaj zabeležen u memoriji u izmenjenom obliku.

Tačnost blic sećanja. Blic sećanja (flashbulb memories) su lična sećanja na iznenadne, značajne istorijske događaje (npr. atentat na Kenedija ili eksplozija Čelindžer-šatla). Prve studije ovog fenomena ukazale su na to da ispitanici imaju utisak da se tačno, do najsitnijih detalja, sećaju šta su radili i gde su bili u trenutku kada su čuli vesti o konkretnom događaju (Brown & Kulik, 1977). Kasnija istraživanja su, međutim, uglavnom osporila ovaj utisak o nepogrešivoj tačnosti: tako su Najser i Harš (Neisser & Harsch, 1992) prikupili detaljne pismene izveštaje ljudi o tome kako su i gde čuli vest o eksploziji Čelindžera. Kada su ih ponovo za to upitali dve i po godine kasnije, većina je tvrdila da se živo i veoma precizno seća; nijedno sećanje, međutim, nije bilo u potpunosti tačno, a više od polovine sećanja sadržalo je suštinski pogrešne navode. Ni ocena živosti ni sigurnost u konkretno sećanje nisu korelirali sa njegovom tačnošću. Kada bi blic sećanja bila tačna koliko ih pojedinac takvim doživljava, njihov sadržaj bi trebalo da se ne menja ili sasvim malo menja tokom vremena. U jednom

istraživanju (Schmolck et al., 2000) zabeležena su blic sećanja ispitanika na presudu O.J. Simpsonu⁶ tri dana nakon završetka suđenja i 32 meseca kasnije. Iako je određen procenat ispitanika (29%) dosledno izveštavao o kontekstu u kome su čuli za događaj, veći je broj ispitanika izmenio prvobitne izjave (40% ispitanika je unelo substancijalne izmene). Tako je na primer, jedan ispitanik u prvom testiranju tvrdio da je vest video na TV-u u zajedničkoj prostoriji u studentskom domu, da su studenti neprestano ulazili i da su morali do maksimuma da pojačaju zvuk a isti taj ispitanik je 32 meseca kasnije izvestio da je za vest čuo u svojoj kući, u dnevnoj sobi, u društvu roditelja i sestre. Blic sećanja su takođe osetljiva na sadržaj samog pitanja: nakon što se jedan putnički avion zabio u stambenu zgradu u gusto naseljenoj četvrti Amsterdama, istraživači (Cronbag, Wagenaar, & van Koppen, 1996) su pitali građane Amsterdama da li su videli na TV kako se događaj odigrao. U jednom istraživanju potvrdno je odgovorilo 55%, a u drugom 66%; snimak nesreće nije postojao. Jedno od mogućih objašnjenja je da su pojedinci kreirali mentalne predstave događaja na osnovu onoga što su čuli ili pročitali, i da su kasnije to interpretirali kao sećanje na snimak nesreće. Akumulirani dokazi o problematičnoj "tačnosti" blic sećanja, dovela su do toga da ih neki istraživači ne tretiraju kao poseban fenomen u okviru autobiografskog pamćenja. Ne samo sećanja na istorijski značajne ili iznenadne događaje, već da i sećanja na svakodnevne događaje mogu biti doživljena kao tačna i dugo se održavati, ako su događaji izuzetno distinktivni, lično značajni (Weaver, 1993) ili se sećanja na njih često obnavljaju (Neisser, 1982).

Svedočenja na sudu. S obzirom da su iskazi očevidaca često važan ili ključan dokaz u sudskim procesima, mnogo je naučnog truda uloženo u ispitivanje tačnosti takvih iskaza i uslovima koji podstiču tačnost odnosno memorijske distorzije. Otkriveno je, tako, da procedura ispitivanja može doprineti tačnosti (ako su pitanja otvorenog tipa) ali i netačnim izveštajima (ako su pitanja sugestivna ili ako se ponavljaju) (Hilgard & Loftus, 1979; Bruck & Ceci, 1999). Identifikacija počinioca, bilo preko fotografija ili preko direktnog prepoznavanja takođe je često pogrešna. U analizi 40 slučajeva nepravedno osuđenih počinioca, za koje je naknadna DNK analiza utvrdila da su nevini (Wells et al., 1998) istraživači su ustanovili da je u 90% glavni dokaz bio upravo iskaz očevidca. Najverovatniji uzrok pogrešne identifikacije je relativističko prosuđivanje očevidaca: oni naime identifikuju kao počinioca onu osobu koja među prezentovanim najviše podseća na njihovu predstavu o počiniocu. Ovoj pretpostavci ide u prilog činjenica da procenat pogrešnih prepoznavanja dramatično raste ako među ponuđenim samo jedna osoba odgovara opštem opisu počinioca

⁶ Ovo suđenje dobilo je veliki publicitet u SAD. Bivši ragbista O.J. Simpson bio je optužen za ubistvo supruge, i uprkos uverenju javnosti da je kriv, dobio oslobađajuću presudu.

(npr. tamnije boje kože ili istetoviran/a), ali i dramatično opada ako se svedoci obaveste o tome da počinitelj možda nije među ponuđenim osobama ili ako se ponuđene osobe prikazuju sukcesivno a ne simultano, što otežava direktno poređenje među njima (Stebly, 1997; Sporer, 1993).

Usađivanje lažnih sećanja. Sve je više dokaza u prilog tome da je, koristeći relativno jednostavne postupke, moguće ljudima usaditi sećanje na događaje koje oni nisu imali u svom iskustvu. "Usađivanje sećanja" podrazumeva da ljudi prepoznaju izmišljene događaje kao autobiografske, a u nekim slučajevima i da navode dodatne detalje u vezi sa izmišljenim događajima i na taj način ih dopunjavaju i prihvataju kao "svoje". Ovaj fenomen potvrđen je i u kvantitativnim istraživanjima asocijativnog pamćenja (Roediger & Mc Dermott, 1995): utvrđeno je da ljudi prepoznaju reči koje im nisu prezentovane na listi reči ili se sećaju neprikazanih reči. Paralelno sa ovim istraživanjima Elizabet Loftus je sa saradnicima otpočela seriju studija u kojima se bavila ekološki validnijim problemima: svedočenjima na sudu ili u terapijskoj praksi (Loftus, 1997a, 2004; Loftus & Bernstein, 2005; Loftus & Pickrell, 1995). Ovi ogledi ukazali su na značaj informacije koja sledi kritični događaj (*post event information*) na pamćenje događaja: ukoliko su učesnici izloženi nekom dešavanju, a zatim kasnije pogrešno informisani o nekom detalju tog dešavanja (verbalno ili vizuelno, preko neautentične fotografije), u naknadnom testu češće biraju kao tačan detalj koji im je sugerisan nego onaj kome su originalno bili izloženi. Ispitanici češće greše ukoliko detalj: (a) nije od centralnog značaja za događaj; (b) ako je interval između prisećanja i događaja veći; (c) ako treba da prepoznaju među ponuđenim odgovorima a ne da odgovaraju na otvoreno pitanje i (d) ako se podstiču da aktivno rekonstruišu, zamisle događaj pre testiranja (Zaragoza & Mitchell, 1996; Hyman & Billings, 1998; Hyman & Pentland, 1996). Pored efekata naknadne informacije, koja je menjala sadržaj upamćenog događaja koji su subjekti zaista doživeli, još ubedljiviji dokaz fragilnosti ljudskog pamćenja su istraživanja o usađivanju čitavih autobiografskih epizoda: ispitanici su u ovim ogledima prepoznavali kao lična sećanja događaje koji im se nisu nikada dogodili. Tako su tvrdili da su se sa pet godina izgubili u tržnom centru (Loftus & Pickrell, 1995), da su se gađali tortama na proslavi rođendana ili da ih je u zoološkom vrtu olizala kamila (Žeželj et al., 2009), da su prosuli crno vino na kumovu belu košulju ili da su se družili sa maskotom u zabavnom parku (za iscrpan pregled videti u: Reyna et al., 2007). Događaji imaju više šanse da budu uspešno usađeni ako su a. plauzibilni, odnosno ako ispitanici ocenjuju da je verovatno da su takav događaj imali u iskustvu i b. adekvatno uvremenjeni, odnosno ako su smešteni u odgovarajući vremenski interval u ličnoj istoriji (Hyman and Kleinknecht, 1999).

Mnogo je dokaza da su deca posebno podložna uticaju naknadnih informacija i usađivanju lažnih autobiografskih događaja (Bruck & Cecci, 1999): u seriji ponovljenih intervjua sa decom, na primer, 30-40% dece počinje da nakon izvesnog broja ponavljanja sugestivnog pitanja (npr. Da li je gospodin koji je ušao bio nespretan?) odgovara potvrdno, i čak dodaje izmišljene detalje koji potvrđuju događaj u pravcu u kome je bio sugerisan (Ispala mu je knjiga; Bio je tako smešan kada se sapleo).

Što se tiče kvaliteta sećanja na sugerisane događaje u poređenju sa sećanjem na stvarne događaje, nalazi nisu jednoznačni: dok se u nekim ogledima (Payne et al., 1997; Žeželj et al., 2009) lažna sećanja ocenjuju kao manje pouzdana i živa, u drugim su subjekti jednako sigurni u usađene i autentične događaje (Zaragoza & Mitchell, 1996) ili čak spremni da se opklade u jednaku sumu novca da su se usađeni odnosno autentični detalji zaista desili (Weingardt et al., 1994). Za psihološku nauku, ali i za sudsku i terapijsku praksu, vrlo je značajno pitanje Da li nezavisni posmatrači mogu razlikovati autentične od neautentičnih sećanja na prošle događaje. Kada su u jednom istraživanju (Ceci et al., 1994) kliničkim i dečijim psiholozima prikazana dečija svedočenja o pravim i lažnim događajima, oni nisu uspevali da ih uspešno razvrstaju u dve grupe. Čini se da među ovim sećanjima nema dovoljno kvalitativnih razlika da bi ih čak i iskusni istraživači diferencirali sa dovoljnom sigurnošću.

Retrospektivni izveštaji o ponašanjima i doživljajima. Od ispitanika se u anketama često traži da izveštavaju o prethodnim doživljajima ili ponašanjima, a njihovi izveštaji se uglavnom uzimaju kao činjenice. U poslednje vreme sve je više pokušaja da se metodološkim korekcijama i popravi tačnost retrospektivnih izveštaja, a u tu svrhu se izučava proces transformacije sećanja: koje strategije ispitanici koriste, da li greše i da li to čine sistematski, u jednom smeru, pod kojim uslovima su skloniji greškama i kako se ta sklonost može umanjiti. Dokumentovane su različite memorijske pristrasnosti koje iskrivljavaju retrospektivne izveštaje: efekat "teleskopa" (Neter & Waksberg, 1964; Schwartz, 2000) odnosi se na tendenciju da se skorašnji događaji datiraju ranije (utisak da su se desili pre više vremena nego što je zaista prošlo), a davni događaji datiraju skorije (utisak da su se desili pre manje vremena nego što je zaista prošlo), selektivno izostavljanje određenih događaja, oslanjanje na heuristike pri proceni intenziteta, dužine i učestalosti događaja.

Ukoliko je zadatak ispitanika da procene neko relativno retko ponašanje (dešava se manje od pet puta u ispitivanom periodu, recimo večera u restoranu u proteklih mesec dana), oni u tu svrhu koriste epizodičko prisećanje (sećaju se jednog po jednog događaja i sabiraju ukupnu frekvenciju). Ukoliko je, međutim, događaj češći od pet ili deset puta u ispitivanom periodu, raste verovatnoća da će ispitanici odustati od strategije prisećanja jednog po jednog događaja,

i da će koristiti ono što se naziva direktnom procenom učestalosti (Burton & Blair, 1991). Direktna procena učestalosti podložna je različitim vrstama pristrasnosti: najčešće se procene vrše uz oslanjanje na takozvani *heuristik dostupnosti* (eng. *availability heuristic*): događaji koji dostupniji u memoriji procenjuju se i kao učestaliji (Menon, 1994).

Zbog svoje direktne primenljivosti u medicini, ekstenzivno je proučavano pamćenje bolnih iskustava, najčešće na hroničnim bolesnicima. Njihovi izveštaji o intenzitetu doživljenog bola na prvi pogled ne daju jednoznačne rezultate. Pored činjenice da se prisećanja ispitanika ne podudaraju sa njihovim direktnim procenama datim u toku samog doživljaja, smer u kome greše nije uvek isti. Naprotiv, intenzitet bola se nekada precenjuje a nekada potcenjuje. Čini se da na to ima uticaja trenutni nivo bola koji subjekti osećaju (ovo se interpretira kao efekat *ukotvljavanja* (eng. *anchoring*)): oni koji trenutno trpe veliki bol skloni su da umanje prethodno doživljeni, dok su oni koji trenutno ne trpe bol skloni da ga uvećaju (Salovay, Sieber, Jobe & Willis, 1994).

Tehnike za proveravanje tačnosti retrospektivnih izveštaja

Kada se usvojio pristup orijentisan na tačnost autobiografskog pamćenja, potrebno je bilo razviti i tehnike kojima bi se proveravala tačnost retrospektivnih izveštaja koje dobijamo od ispitanika. U tu svrhu, istraživačima je na raspolaganju nekoliko rešenja.

Dnevnički zapisi. Kao što smo već pominjali, istraživači često porede unose neposredno nakon događaja sa izveštajima koji su vremenski značajno udaljeniji od događaja (mesecima ili čak godinama). Primarni unosi se pri tome tretiraju kao činjenice, kao standard tačnosti sa kojima se porede kasnija sećanja. Drugim rečima, nečija inicijalna, direktna reprezentacija događaja (zabeležena u dnevniku) smatra se istinitom. Iako je ovakvo zaključivanje plauzibilno, nije nužno i validno (Ross & Buehler, 1994a, 1994b). Na primer, dve reprezentacije mogu da odslikavaju dve različite, ali jednako ubedljive slike stvarnosti (Mead, 1964). Ipak, brojni su dokazi da su memorijske greške češće i intenzivnije što je događaj vremenski udaljeniji, pa stoga ima smisla porediti neposredne i naknadne izveštaje o njemu, uz rezervu da ni prvobitni unos ne mora biti nepristrasna verzija događaja.

Poređenje izveštaja posmatrača i aktera o određenoj aktivnosti. Ukoliko želimo da se oslobodimo samoprecenjujućih pristrasnosti koje možemo očekivati u izveštajima aktera, izgleda razumno da izveštaje posmatrača tretiramo kao standard za utvrđivanje tačnosti. Međutim, postoji veliki broj dokaza u prilog tome da manja uključenost u događaje ne podrazumeva i veću tačnost. Štaviše, izveštaji posmatrača često su manje tačni od izveštaja aktera (Ross & Buehler, 1994; Schwarz & Wellens, 1997). Konsenzus u izveštavanju više aktera, ili aktera i više posmatrača se sa nešto više pouzdanosti može uzeti kao mera tačnosti. Ovo pravilo se primenjuje u pravnim procedurama da bi se utvrdila verodostojnost iskaza različitih svedoka. Ni slaganje u ovim izveštajima, međutim nije garancija njihove istinitosti; neslaganje nije dokaz falsifikovanja. Nepodudarni izveštaji mogu biti rezultat različitog opažanja i razumevanja događaja.

Sećanja mogu biti i intrapersonalno konfliktna: ako je sećanje rekonstrukcija delova informacija koji potiču iz različitih izvora u jednu novu celinu, može se desiti da jedna osoba ima sećanja na događaje koji su međusobno isključivi ili protivrečni. U kontekstu izveštaja drugih kao "proksi" mere za tačnost nečijeg sećanja, međutim, nas više zanimaju interpersonalno konfliktna sećanja, odnosno situacije u kojima različiti ljudi imaju svoje verzije događaja. U jednom istraživanju (Karr, 1990) od učesnika je traženo da izveste o

dogadajima iz sopstvene prošlosti za koje je utvrđeno da oni i njima bliske osobe imaju različite uspomene. Ispostavilo se da nepodudarna sećanja nisu redak fenomen: samo 15% učesnika nije bilo u stanju da navede takav događaj. Istraživači su dalje proučavali način na koji akteri transformišu materijal (primer u Okviru 2):

Akter:	<p>Imao sam 7 godina.</p> <p>Ustao sam u 7:30 da bih se spremio za školu.</p> <p>Obukao sam zimsku odeću, šal, kapu, rukavice.</p> <p>Otišao u školu sa dva druga.</p> <p>Nikoga nije bilo u školi jer je bio praznik (Dan očeva).</p> <p>Srećan sam se vratio kući jer je škola zatvorena.</p>
Svedok (sestra):	<p>Sestra tvrdi da sam imao 10 godina.</p> <p>Da sam se probudio u 4:30 za školu.</p> <p>Da sam obukao zimsku odeću.</p> <p>Da sam otišao sam.</p> <p>Nikoga nije bilo jer sam stigao u školu tri sata ranije.</p> <p>Vratio se kući besan jer mi je navila alarm tri sata ranije.</p>

Okvir 2. Primer nepodudarnih sećanja na autobiografske događaje (Preuzeto iz Ross & Buehler, 1994 a, str 58.)

Sećanja supružnika (parova) na njihov prvi susret takođe često otkrivaju nepodudarne detalje. Na primer, muž se seća ovakvog sleda događaja: "Sedeo sam na aerodromu čekajući da najave moj let, kada je u čekaonicu ušla jedna žena. Sela je pored mene iako je bilo mnogo slobodnih mesta. Počeli smo da razgovaramo, i ostalo je istorija". Sećanje žene na isti događaj je identično izuzev jednog detalja: ona tvrdi da je čekaonica bila sasvim popunjena i da je jedino slobodno mesto bilo pored njenog budućeg muža. Iako su često razgovarali o ovoj nesaglasnosti, i muž i žena čvrsto veruju da se sećaju tačne verzije događaja (Ross & Buehler, 1994).

Procena "kvaliteta" evociranog događaja. Često nam broj detalja, doslednost, koherentnost i logička zasnovanost evociranog sleda događaja služe kao indikator njegove tačnosti. U tom slučajevu takozvana "narrativna istina" služi nam kao proksi mera za utvrđivanje istine. Naravno, može se zamisliti da događaj može biti narativno ali ne i faktički istinit i obrnuto. Ipak, veća je verovatnoća da koherentni i dosledni izveštaji istovremeno budu u tačni. Uz konsenzus, ovo je u interpersonalnoj komunikaciji i sudskoj praksi jedan od najznačajnijih kriterijuma prema kojima procenjujemo nečiju iskrenost.

Dokumentovani zapisi događaja. Do sada je bilo reči o posrednim kriterijumima validacije retrospektivnih izveštaja. Od toga je, naravno, pouzdanije porediti izveštaje sa objektivnim zapisima događaja. Ni ovaj kriterijum, međutim, nije garant intersubjektivne saglasnosti: u zavisnosti od prirode podataka koje utvrđujemo, može biti lako ili teško utvrditi stepen podudaranja izveštaja o događaju i dokumentovanog događaja. Ako su, na primer, u pitanju objektivni parametri (npr. numerički izraženo postignuće), ova dva podatka direktno su uporediva; ako su u pitanju, na primer, procene uspešnosti, već su obojene pristrasnostima aktera i posmatrača (onih koji naknadno procenjuju dokumentovan materijal).

Kada je u pitanju konačni sud u vezi sa tim da li su autobiografska sećanja tačna ili netačna, ni akademska zajednica u tim procenama nije složna: nalazi istih studija se, naime, navode kao dokaz u prilog iznenađujućoj tačnosti i zabrinjavajućoj netačnosti. Tako se istraživanje uspomena preživelih iz koncentracionih logora (Wagenaar & Groeneweg, 1990) navodi i kao primer podudanja prvobitnih izveštaja sa izveštajima dobijenim nakon 40 godina (Christianson, 1992), ali i kao primer pristrasnosti i selektivnog zaboravljanja (Kennedy, Mather & Carstensen, 2004). Ovo nije usamljen primer: često citirano istraživanje u kome su pacijenti izveštavali o intenzitetu glavobolje (Hunter et al., 1979) uzima se za primer tačnosti (Linton & Melin, 1982), ali i netačnosti (Ross & Buehler, 1994a).

Pamćenje i slika o sebi

Funkcije autobiografskog pamćenja

Zastupnici funkcionalnog pristupa istraživanju pamćenja (Baddeley, 1987; Bruce, 1989; Neisser, 1978) insistiraju na potrebi da se u istraživanjima uzme u obzir i kontekst u kome se odvija proces upamćivanja i prisećanja i da istraživanja pamćenja budu ekološki validnija. U jednoj često korišćenoj sistematizaciji (Pillemer, 1992) funkcije autobiografskog pamćenja podeljene su u tri kategorije: direktivna, self-usmerena i socijalna.

Direktivna funkcija. Sećanja na prošle događaje pre svega određuju standarde za mišljenja, osećanja i ponašanja u budućnosti; olakšavaju nam rešavanje problema i predviđanje ishoda događaja, ali i afektivnih odnosa kao i evaluaciju spoljne fizičke i socijalne sredine (Pillemer, 2003). U tom smislu, autobiografsko pamćenje, kao i svako drugo pamćenje je izvor znanja koji omogućava anticipaciju budućih događaja, osećanja i potreba; njegova funkcija nije vezana za prošlost, već za budućnost (Nelson, 1993, 2003).

Socijalna funkcija. Najmanje očigledna, socijalna funkcija autobiografskog pamćenja je u suštini, facilitacija socijalne interakcije (Bluck, Alea, Habermas & Rubin, 2005). Saopštavanjem ličnih iskustava daje se ubedljiviji i korisniji doprinos interakciji (Pillemer, 1992), ili iniciraju nove socijalne interakcije (Cohen, 1998). Ako delimo autobiografska sećanja sa ljudima koji u njima nisu učestvovali, dajemo korisne informacije o sebi; ukoliko ih delimo sa ljudima koji su u njima učestvovali, to doprinosi osećaju bliskosti i zajedničke istorije. Istraživanja takođe nedvosmisleno pokazuju da oštećenja epizodičkog pamćenja ozbiljno narušavaju društvene odnose osoba sa oboljenjem (Robinson & Swanson, 1990).

Funkcija očuvanja identiteta. Lične uspomene su temelj identiteta (Mc Adams, 2003; Thorne, 2000). Doživljaj "sebe" nužno uključuje nečiju ličnu istoriju i akumulirana iskustva. Naučnici već dugo tvrde da autobiografsko pamćenje služi da obezbedi osećaj kontinuiteta i koherentnosti. Već je Viljem Džejms (James 1890/1950) istakao povratnu spregu između pamćenja i identiteta, koja postaje očigledna u slučajevima oštećenja jednog ili drugog sistema: ljudi koji pate od amnezije imaju izmenjenu sliku o sebi; oboleli od Alchajmerove bolesti često gube osećaj ličnog identiteta (Addis & Tippet, 2004). Sa razvojem medikoterapije koja omogućava korisnicima da ponovo prežive traumatske događaje iz prošlosti i za njih asociraju druga afektivna stanja, javljaju se i etičke bojazni u vezi sa

nepovratnom promenom njihovog ličnog identiteta, njihove autentične ličnosti i pokušaji da se uvedu normativna ograničenja za tretmane koji uključuju modifikaciju pamćenja (Liao & Sandberg, 2008). Leon Kas, predsednik saveta za bioetiku, povodom toga je rekao da "uskratiti nekome sećanje – na događaje, ali i na osećanja koja su pratila te događaje – zapravo znači uskratiti mu život i identitet" (Kaas, 2003).

Postoji nekoliko razloga zbog kojih pretpostavljamo da autobiografsko pamćenje igra ključnu ulogu u konstrukciji *pozitivne* slike o sebi. Potreba za stabilnošću, o kojoj je do sada bilo reči, ne implicira nužno i potrebu za pozitivnom pristrasnošću u autobiografskom pamćenju. Za većinu ljudi, međutim, stabilan identitet zapravo znači pozitivan identitet. Argument koji se nadovezuje na ovaj govori o tome da se sadržaj memorije menja u skladu sa trenutnim uverenjima i ciljevima onoga ko se priseća (Bartlett, 1932; Conway & Pleydell-Pearce, 2000; Gramzow & Willard, 2006; Ross & Buehler, 1994; Singer & Salovey, 1993). Niko, naravno, ne spori da je osnovna uloga autobiografskog pamćenja beleženje prošlih događaja, čini se da način na koji se to dešava i odstupanja u tom procesu služe slici o sebi. Postoji, dakle, potreba, a postoje i mehanizmi koji to omogućavaju.

Najser (Neisser, 1988) je tvrdio da se motivacija za svaki akt prisećanja može smestiti negde na kontinuumu između *korisnosti* (eng. *utility*), kada se prošlost koristi da se ostvari nešto u sadašnjosti, i *istinitosti* (eng. *verity*), kada se sećanje koristi da se oživi ono što se zaista dogodilo u prošlosti. Iako ne poričemo značaj istinitosti, u radu smo se fokusirali da drugu funkciju, korisnost.

Odnosom selfa i pamćenja bavile su se gotovo sve značajne psihološke škole, koristeći sopstveni konceptualni aparat. Mi ćemo pokušati da ukažemo na sličnosti njihovih zaključaka.

a. Psihoanalitička perspektiva

Frojd je pretpostavke o prirodi pamćenja i ulozi ličnih motiva u pamćenju i zaboravljanju zasnivao na dramatičnim kliničkim slučajevima koji su često uključivali patološke promene pamćenja. On je zaboravljanje interpretirao kao posledicu konflikta motiva, i uveo koncept potiskivanja. Potiskivanje je definisao kao selektivno zaboravljanje određenih značajnih životnih epizoda koje iz različitih razloga mogu biti ugrožavajuće za našu svesnu sliku o sebi (najčešće su to epizode koje imaju seksualnu konotaciju). Frojdove ideje o psihoseksualnim konfliktima kao uzrocima potiskivanja i o egu kao agensu potiskivanja temeljne su ideje njegove teorije ličnosti.

Prema Frojdu (1922), traumatski događaj "izlaže um tako snažnoj i iznenadnoj stimulaciji da je nemoguće očekivati da će on biti obrađen i asimilovan na uobičajen način – moraju se, jednostavno, očekivati velike nepravilnosti u zapamćivanju takvih događaja" (str. 232).

Iako se najviše bavio načinom na koji se tretiraju ugrožavajući, snažno emotivno šaržirani događaji, Freud je uočio i efekat ego-referentnosti, odnosno značajem koji dati događaji ili informacija imaju veze sa onim koji se priseća.

Setio sam se imena jednog pacijenta sa početka moje karijere tek nakon velikog napora i dugog toka asocijacija: setio sam se da se pacijent plašio slepila, onda se setio mladića koji je oslepeo u dvoboju a koji je bio blisko vezan za jednu osobu iz moje bliže okoline. Tek kada me je tok prisećanja doveo do osobe koja mi lično znači mnogo, uspeo sam da se setim tražene informacije.

Ustanovio sam da većinu mojih sećanja povezuje činjenica da su od važnosti za mene, samoreferentne (eng. *self referent*). Čini mi se kao da sam prinuđen da sa sobom poredim sve što čujem o nepoznatim osobama, kao da se moji kompleksi umešaju u svaku informaciju o drugima. Deluje malo verovatno da je to neka moja lična osobenost; mora biti, nasuprot, da je to način na koji ljudi obično razumevaju i pamte svet koji ih okružuje. (Freud, 1901/1917, str. 41-42).

U navedenom primeru, proces prisećanja je doveo do uspešnog ishoda tek kada je uključio samoreferentne informacije. Freudova zapažanja o tome kako slika o sebi služi kao parametar za opažanje, vrednovanje i prisećanje događaja dobro se uklapaju u saznanja socijalne psihologije proteklih decenija.

b. Socijalno-kognitivna perspektiva

U svojoj knjizi "Sećanje: studija eksperimentalne i socijalne psihologije" Bartlet (Bartlett, 1932) je uveo koncept *scheme* u istraživanje pamćenja i definisao je kao aktivnu organizaciju prošlih iskustava koja omogućava adaptivno reagovanje. *Shema* po Bartletu predstavlja zajedničko jezgro serije prošlih iskustava. Iskoristio je ovaj koncept da bi analizirao načine na koji ljudi pamte i dolaze do upamćenih informacija: neki spoljašnji stimulus (recimo uputstvo da se prisetite konkretnog događaja ili neki slučajno opaženi predmet) pobuđuje stav - svesno osećanje u vezi sa stimulusom, a stav aktivira shemu u okviru koje je inicijalni događaj upamćen.

Događaji se pri uklapanju u sheme (upamćivanju) i naknadnom preuzimanju iz shema (prisećanju) menjaju, apstrahuju tako da su izveštaji o događajima shematski, a ne konkretni opisi prošlog iskustva.

Iako je Bartlet priznavao da su sheme hijerarhijski organizovane, i da postoje sheme nižeg i višeg reda, nije koristio termin ego ili self da bi opisao tu hijerarhijsku strukturu. Neki autori (Greenwald, 1981) smatraju da je Bartlet zapravo odbijao da prizna postojanje

transcendentalnog selfa, ili "čistog ega", baš kao i Viljem Džejms pre njega, a da je prihvatao činenicu da ego služi kao organizator našeg iskustva.

Pozivajući se na sheme i njihovo hijerarhijsko ustrojstvo, Bartlet je objašnjavao da proces pamćenja nikada nije prosta reprodukcija, već uvek rekonstrukcija prošlih događaja koja se odvija na tako da se evocirani događaji uklapaju u sliku o svetu oko nas i sebi.

c. Geštaltistička perspektiva

U knjizi "Principi geštalt psihologije", Kofka (Koffka, 1935) posvećuje preko 60 stranica diskusiji o ulozi ega u pamćenju. Njegovo je mišljenje da postoje dva sistema preko kojih pamtim o informacije kojima smo izloženi: ego sistem, koji pamti iskustva relevantna za sliku o sebi, i enviromentalistički sistem, koji pamti događaje irelevantne za sliku o sebi. Upamćena iskustva su međusobno povezana tako što dele istu valencu, isti "stav" odnosno dominantno osećanje. Kofkina teorija je po svojim ključnim idejama zapravo razrada Bartletovih ideja o principima pamćenja, s tim što Kofka eksplicitno naglašava da se događaji filtriraju i pamte tako da se uklapaju u sliku o sebi. Pretpostavke oba autora o "stavu" kao atributu prema kome tragovi prošlog iskustva međusobno povezuju veoma je bliska novijim istraživanjima koja se bave afektivnim tonom kao organizatorom memorije.

Zajedničko za sva tri teorijska pravca je da pretpostavljaju da se prošlost pamtim o u egocentričnoj perspektivi, odnosno da se događaja prisećamo na osnovu odnosa koje imamo prema njima.

Moderne teorije autobiografskog pamćenja polaze od veoma sličnih premisa. U okviru teorije o *sistemu self-memorija* (SMS; Conway & Pleydall-Pearce, 2000; Conway & Holms, 2004) *radna slika o sebi* (eng. *working self*), definisana kao skup aktuelnih ciljeva i trenutno aktivnih informacija o sebi, kontroliše način na koji se formiraju, skladište i izvlače iz memorije autobiografska sećanja. Praktično to znači da će najdostupnija sećanja iz svakog životnog perioda biti sećanja u vezi sa glavnim razvojnim zadacima u tom periodu. Tako se sa aspekta formiranja identiteta objašnjava takozvani efekat reminiscencije, odnosno činjenica da većina ljudi najbolje pamti događaje iz ranog zrelog perioda (kasne adolescencije i ranog odraslog doba): to je, naime, period u kome se uobličava identitet osobe i tokom kojeg osobe imaju najviše razvojnih zadataka, pa time i najviše generativnih sećanja. Vilsonova i Ros u svojoj teoriji takođe pretpostavljaju da se autobiografska sećanja evociraju u odnosu na *aktuelnu sliku o sebi* (eng. *current self*), s tim što se u većoj meri bave motivisanim a ne generativnim pamćenjem. Oni, naime smatraju da se sećanja o sebi strateški evociraju i menjaju tako da odgovaraju trenutnoj predstavi koju imamo o sebi; to može biti uslovljeno potrebom za doslednošću, ali i potrebom za opažanjem promene,

napretka. Ova dva autora pretpostavljaju da strateške intervencije u pamćenju zapravo služe da nam omoguće zadovoljavajuća poređenja sa aktuelnom slikom o sebi i da predstavljaju deo šire strategije samoprecenjivanja. Tome doprinosi i subjektivno lociranje događaja u vremenu, o kome je već bilo reči: naime, neuspehe doživljavamo kao udaljenije, a uspehe kao bliže sadašnjem trenutku, iako se objektivno mogu locirati u isti vremenski period (Wilson & Ross, 2003). Na taj način se mi distanciramo od prethodnih, neuspešnih ja, sa kojima poredimo aktuelno ja. Ova strategija dakle deluje isključivo ako se događaj koji se evocira opaža kao dovoljno udaljen da omogućava "bezbedno" poređenje.

Egotizam pamćenja

Kada se i kako modifikuje pamćenje

Kada jednom znamo da izveštaji koje smo od subjekata dobili o događajima u njihovoj prošlosti ne odgovaraju realnosti, već su na određen način izmenjeni, možemo postaviti i sledeća dva pitanja: (1) *Na koji način je došlo do izmene zapamćenog*, i (2) *U kojoj fazi procesa se ova modifikacija desila*.

Kada govorimo o procesima pristrasnog pamćenja, postoje dve logičke mogućnosti: (a) selektivno upamćivanje odnosno zaboravljanje određenih događaja, i (b) iskrivljavanje-izmena zapamćenog sadržaja. Ova dva procesa nisu međusobno isključiva – naprotiv, često su u sadejstvu. Neki događaji se izostavljaju, a neki modifikuju i to često sa istim ciljem, o kome će biti reči kasnije. Barik (Bahrick, 1985; Bahrick, Hall & Dunlosky, 1993; Bahrick, Hall & da Costa, 2008) razlikuje tri tipa obrade upamćenog materijala: replikativni, konstruktivni i rekonstruktivni. Replikativno prisećanje je doslovno sećanje dobro savladanog (eng. *overlearned*) materijala, na primer jednostavnih aritmetičkih zadataka; konstruktivno prisećanje je organizovanje epizodičkog sadržaja na osnovu semantičkih shema, na primer, sećanje opšteg tona, suštine (eng. *gist*) nakon čitanja pasusa u knjizi; dok rekonstruktivno prisećanje podrazumeva sistematsku distorziju zapamćenog sadržaja, na primer u svedočenju o saobraćajnoj nesreći konkretni događaji bivaju izmenjeni, i to na različite načine u zavisnosti uloge koju je konkretan učesnik imao u njima. Razlika između konstruktivnog i rekonstruktivnog prisećanja je u tome što rekonstruktivno podrazumeva sistematsku izmenu sadržaja, koja je najčešće motivisana. Drugi autori koji se bave istom tematikom (Gramzow & Willard, 2007), pod rekonstruktivnim prisećanjem podrazumevaju proces koji Barik zove konstruktivnim, a Barikovo rekonstruktivno prisećanje nazivaju motivisanim prisećanjem. U ovom tekstu se pod rekonstrukcijom podrazumeva svaka vrsta prisećanja koje nije doslovna reprodukcija (u skladu sa osnovnim Bartletovim terminom), a motivisane izmene nazivaju se egotizmom pamćenja ili motivisanim/sistematskim distorzijama.

U odgovoru na drugo pitanje moguće je pretpostaviti da se modifikacija desila (a) pri kodiranju informacija, odnosno u fazi upamćivanja- u tom slučaju, selektivno i pristrasno opažanje situacije dovodi do upamćivanja jednih, a ignorisanja drugih informacija, odnosno do pojačavanja jednih a umanjivanja drugih. Moguće je, međutim, i (b) da pristrasna

pretraga memorije dovode do selektivnog prisećanja (izveštava se, na primer, samo o događajima koji potvrđuju pozitivnu sliku o sebi, ali ne i o onima koji je osporavaju) ili modifikacije zapamćenog. Ukoliko se eksperiment dizajnira tako da se ispitanicima informacija za koju očekujemo da će izazvati pristrasnost plasira *nakon* što se događaj odigrao, onda se sa većom sigurnošću može govoriti o pristrasnoj pretrazi. Na primer, nakon što saslušaju listu atributa izvesne imaginarne grupe adolescenata, jednoj grupi ispitanika kaže se da je u pitanju navijačka grupacija a drugoj da je u pitanju grupa mladih izviđača. Prva grupa setiće se značajno više atributa koji ukazuju na agresivnost nego druga. Ili, nakon što saslušaju uopšten opis izvesne ženske osobe po imenu Beti, jednoj grupi ispitanika se kaže da je Beti sada srećno udata, a drugoj da je Beti postala lezbejka. Prva grupa ispitanika setiće se da je Beti u srednjoj školi izlazila sa momcima, a druga da Beti nije pokazivala te vrste sklonosti (Snyder & Uranowitz, 1978). U oba ova slučaja, *naknadno* aktivirani stereotipi utiču na selektivnu pretragu memorije, koja rezultira selektivnim prisećanjem. Ukoliko, međutim, postoji incijalna preferencija za jednu vrstu informacija, kao što je to čest slučaj ukoliko su informacije ego-referentne, onda je nemoguće naknadnom intervencijom izazvati selektivnu pretragu, i u takvim situacijama je teže eksperimentalno razdvojiti ova dva procesa. Pored toga, u ovom istraživanju nas upravo i zanimaju distorzije *sui generis*, odnosno one koje se dešavaju spontano, bez naknadnih eksperimentalnih intervencija.

Precenjivanje prošlih postignuća je posebno zanimljiva forma memorijske pristrasnosti, zato što se ne može jednostavno objasniti selektivnim pohranjivanjem ili selektivnim pristupom pozitivnim informacijama u memoriji. Ako ljudi, na primer, sistematski navode veći skor na testu nego što su ga dobili, kako to objasniti? Tu se ne radi o sudu formiranom na osnovu selektivnih informacija (npr. mislim da sam odlično uradio test jer se sećam samo pogodaka). Ako neki skor teži da bude precenjen, mora biti negde zabeleženo, zapamćeno, koji je tačan skor. Kada dolazi do izmene upamćenog? Da li je jedino moguće objašnjenje za ovu vrstu greške zapravo svesno obmanjivanje?

Teorija *nejasnog traga* (eng. *fuzzy trace theory*, Brainerd & Reyna 1990; 2001) nudi moguće alternativno objašnjenje ovog fenomena. Ova teorija predstavlja takozvani dualni model pamćenja i rezonovanja, i polazi od nekoliko osnovnih premisa: a. u memoriji postoji doslovni (lat. *verbatim*) i sržni, suštinski (eng. *gist*) zapis (trag) događaja; oba ova traga postoje istovremeno, b. doslovni i suštinski trag se paralelno, a ne serijalno pohranjuju pri zapamćivanju (dakle, nije u pitanju akumuliranje doslovnih tragova u kratkoročnoj memoriji iz kojih se apstrahuje nadređeni, suštinski trag) i (c) moguće je nezavisno se prisetiti doslovnog i suštinskog traga događaja. U skladu sa pretpostavkom o kognitivnoj štednji, očekuje se da

ljudi preferiraju nejasnu, kvalitativnu obradu informacija. Drugim rečima, ako nisu motivisani da se ponašaju drugačije, oslanjajući se na upamćene sržne informacije (Brainerd & Reyna, 2002; 2004). U slučaju greške preterivanja, to bi značilo da postoji doslovan trag o postignuću, ali i sržni trag koji bi postignuće interpretirao kao npr. uspeh odnosno neuspeh i dodelio mu određen raspon, kao odgovor na pitanje: Gde se moj skor nalazi na distribuciji postignuća u odnosu na ostale (pri vrhu, iznad proseka, ispod proseka i slično). Pamćenje raspona skorova svakako je fleksibilnije nego pamćenje konkretnog skora, odnosno ima veću marginu greške i dozvoljava više pozitivnog odstupanja. Pored toga, što je događaj vremenski udaljeniji, više je kognitivne energije potrebno utrošiti na pristup doslovnom tragu, odnosno veće su šanse da se oslonimo na suštinski memorijski trag događaja. Ova teorija ne objašnjava zbog čega je pristrasnost u sećanju pozitivna, već postulira mogući mehanizam prisećanja koji "drži" reprodukovani sadržaj u očekivanim marginama. Dalje u tekstu biće reči o tome zbog čega su odstupanja obično u sopstvenu korist.

Kako pristrasnosti u pamćenju služe ličnim ciljevima

"Sećanje ima svoju posebnu istinu. Ono odabira, izbacuje, menja, uvećava, umanjuje, hvali i kudi i na kraju stvara svoju sopstvenu stvarnost, svoju raznovrsnu ali obično doslednu verziju događaja, i nijedno razborito ljudsko biće ne veruje u nečiju drugu verziju više nego u sopstvenu."

S. Rushdie

Najser smatra da pamćenje treba posmatrati kao vrstu cilju usmerene aktivnosti: "Pamćenje je vrsta delanja. Kao i druge vrste delanja, cilju je usmereno, lično i posebno: (1) cilju usmereno zato što zadovoljava određene ciljeve onoga koji se priseća; često je taj cilj da se kaže istina o nekom prošlom događaju, ali u drugim slučajevima to može biti da se zabavi, impresionira ili ohrabri (2) lično je zato što nosi lični pečat, odgovara načinu na koji osoba koja se priseća radi, opaža i razgovara. (3) Posebno je zato što se dešava u specifičnom kontekstu, i odražava specifične prilike i zahteve koji taj kontekst nameće" (Neisser, 1996, str.204).

Za nas je u ovoj diskusiji od značaja konstatacija da je prisećanje je zavisno od motiva onoga ko se seća, i od zahteva situacije u kojoj se prisećanje odvija. Motiv može biti što tačnija rekonstrukcija događaja u cilju što tačnije samospoznaje, ali i zaštita ega od nekih ugrožavajućih

saznanja, ili pak sticanje ili održavanje ugleda pred drugima. Na koji način se čovek služi sećanjem da bi svoj ego osnažio ili zaštitio? Neki autori (Greenwald 1981; Sedikides & Green, 2004) smatraju da je pristrasnosti u pamćenju moguće grupisati u tri kategorije:

- a. egocentrizam (ego i sve što je u vezi sa njim ima primarni status u organizaciji sećanja)
- b. blagonaklonost prema sebi (odgovornost za uspehe ali ne i za neuspehe, selektivno pamćenje uspeha, poboljšavanje rezultata...)
- c. kognitivni konzervativizam (neprihvatanje promene, izuzev ako nije pozitivna promena).

Da ne bi bilo terminološke zabune, sva ova tri mehanizma dovode do greške koju smo nazvali egotizam: egotizam u oblasti sećanja bi bila greška tipa: "Ljudi se sećaju sebe onakvim kakvim bi želeli da su bili".

Grinvald (Greenwald, 1980) uočava sličnost između ovih pristrasnosti i mehanizama pomoću kojih totalitarne države kontrolišu protok informacija. U svom opisu idealne totalitarne države, na primer, Hana Arendt zaključuje: "Kada bi se kreirao idealan svet prema totalitarnim merilima, neuspesi se ne bi beležili, priznavali i pamtili" (Arendt, 1951/1998, str 388). I u Orvelovoj "1984", objašnjava se da je trening pamćenja način kontrole prošlosti: "Neophodno je zapamtiti da su se događaji desili na željeni način. I ako je neophodno preurediti nečije sećanje ili malo doterati pisane izveštaje, onda to treba uraditi i zaboraviti da je urađeno. Ovaj trik je moguće naučiti kao bilo koju mentalnu tehniku... Zove se duplomišljenje" (Orwell, 1949/1964, str. 176). Čitav niz eksperimenata sprovedenih 50 i više godina kasnije osmišljen je tako da proveriti ove pretpostavke; najčešće se u ovim eksperimentima poredilo pamćenje materijala koji je bio od značaja ili nije bio od značaja za sliku o sebi (Grinvald (Greenwald 1981;1999) to naziva "egocentričnom perspektivom").

Pristrasno pamćenje učestalosti i sadržaja prošlih ponašanja i doživljaja. Već je bilo reči o tome koliko su pouzdani izveštaji ovog tipa, a sada treba videti da li se sistematski greši u jednom pravcu, koji nam donosi pozitivne informacije o sebi. Ego-osnažujuće pristrasnosti ispoljavaju se i u ovom domenu: ljudi su skloni da potcenjuju učestalost socijalno nepoželjnih ponašanja (konzumacija alkohola i cigareta), a precenjuju učestalost socijalno poželjnih (čitanje knjiga, održavanje higijene – tuširanje ili pranje zuba). Pri tome, pristrasnosti ove vrste su izraženije ukoliko su događaji (a) vremenski udaljeniji (za retka ponašanja, za koje važi strategija epizodičkog prisećanja) i (b) učestaliji (za česta ponašanja, čije se "prisećanje" u stvari svodi na procenu i bliže je shematskoj nego epizodičkoj memoriji). Ispitanici navedeni da veruju da su pranje zuba (Ross, McFarland, & Fletcher, 1981) ili konzumacija

kofeina (Sherman & Kunda, 1989) loši za zdravlje izveštavaju o manjoj učestalosti pranja zuba i pijenja kafe u poređenju sa ispitanicima koji su navedeni da veruju da su ista ponašanja dobra za zdravlje. Ispitanici navedeni da veruju da je introverzija poželjna osobina generisali su više autobiografskih događaja koji su ih prikazivali kao introvertne, dok su oni navedeni da veruju da je ekstraverzija poželjna generisali događaje koji ih prikazuju kao ekstravertne osobe (Sanitioso et al., 1990).

Prisećanja na doživljeni bol, takođe se često transformišu upravo u smeru koji odgovara aktuelnoj slici o sebi i potrebi za samoprecenjivanjem: u jednom često citiranom istraživanju (Norvell, Gaston-Johansson & Fridh, 1987) žene su procenjivale bol koje su osećale tokom tri faze porođaja. Nakon nekoliko dana, od njih je traženo da se prisete intenziteta bola. Utvrđeno je značajno potcenjivanje. Iako autori ovaj efekat prvenstveno objašnjavaju nekongruencijom raspoloženja u toku i nakon porođaja (strah i anksioznost naspram olakšanja i sreće), čini se da postoje i dodatni faktori koji ga mogu objasniti. Naime, ovakvo umanjenje istovremeno i adaptivno: pre svega, olakšava ponovno preuzimanje rizika, odnosno odluku o novoj trudnoći porođaju. Bedli duhovito napominje "Svakako se može pretpostaviti da vrste koje zaboravljaju kako je porođaj zaista bolan imaju više šanse da procvetaju nego vrste kod kojih je sećanje na bol izuzetno živo i dugotrajno" (Baddley, 1999, str.120). Pored toga, čini se da je u našem društvu socijalno neprihvatljivo žaliti se na proces donošenja deteta na svet, a izveštaji o sopstvenom bolu mog da ukazuju na centriranost na sebe umesto na dete. U prilog ovom gledištu o tome da trenutno raspoloženje nije jedini faktor koji doprinosi ovakvoj "ružičastoj proceni" idu i nalazi o tome da se fenomen potcenjivanja porođajnog bola pokazao robustnim: iako je osetljiv na trenutno raspoloženje ispitanica, ipak se javlja i kod onih koji su u pozitivnom i kod onih koji su u negativnom raspoloženju.

Pristrasno lociranje događaja u vremenu. Lični narativi ljudi, njihova autobiografska sećanja slični su po tome što su uređeni prema hronološkom principu. Hronološki red daje koherentnost i značenje nečijoj životnoj priči (Landau, Greenberg, & Sullivan, 2009). Naš aktuelni identitet uključuje uverenja o tome kako smo se razvijali vremenom, kakvi smo bili i kako smo postali ovakvi kakvi smo danas. Značaj događaja za sliku o sebi, živost sećanja i njegova valenca mogu uticati na subjektivnu procenu vremena (Ross & Wilson, 2002). Kada od ispitanika tražimo da se navedu tačne datume, poređaju događaje u sekvencijalni poredak (Skowronski, Walker, & Betz, 2003) ili ih smeste u autobiografske odeljke (rano detinjstvo, osnovna škola, fakultet), oni u tom procesu često greše. Za sliku o sebi je još relevantnija psihička udaljenost događaja, operacionalizovana kao odgovor na pitanje: Koliko vam se događaj X čini bliskim ili dalekim (Wilson, Gunn & Ross, 2009). Odstupanja ove procene

od objektivne vremenske udaljenosti nekog događaja govore nam zapravo o tome koliko ljudi žele da im je određen događaj blizak ili dalek, odnosno koliko se ono što taj događaj govori o njima uklapa u aktuelnu predstavu sebe. Niz eksperimenata (Ross & Wilson, 2002; Wilson, Gunn & Ross, 2009) potvrdio je pretpostavku da će ljudi procenjivati pozitivne događaje kao subjektivno bliske, a negativne kao subjektivno udaljene, bilo da su to prave autobiografske epizode (npr. proslava mature, koju su oni koji su sa ponosom govorili o svom socijalnom statusu u srednjoj školi doživljavali mnogo bližom nego oni koji su se sećali sebe kao usamljenog i neprihvaćenog), ili eksperimentalno izazvani pozitivni odnosno negativni događaji, kao što je uspeh ili neuspeh na testu (Sanna, Chang, & Carter, 2004). Uz to, istraživanja pokazuju da se grupe koje se inicijalno ne razlikuju prema nivou samopoštovanja, razlikuju nakon što se jednostavnom eksperimentalnom manipulacijom⁷ navedu da se osećaju blisko odnosno udaljeno od uspomene na prošle uspehe (Gebauer, Broemer, Haddock, & von Hecker, 2008). Sličan mehanizam pristrasnog lociranja događaja u vremenu registrovan je i kada su u pitanju grupe kojima pripadamo, posebno ukoliko čine važne odrednice socijalnog identiteta. Tako, na primer, današnje generacije Nemaca, otprilike dve ili tri generacije udaljene od počinitelaca Holokausta, doživljavaju Holokaust kao subjektivno udaljeniji ako ih u eksperimentu podsete na sve njegove strahote, a kao subjektivno bliži ukoliko su u eksperimentu obavešteni o naporima koje je nemačka država ulagala da ispravi nepravde i oduži se žrtvama (Peetz, Gunn, & Wilson, 2010). S druge strane, kada je zadatak ispitanika da oceni subjektivnu udaljenost "tuđih" autobiografskih događaja (poznanika ili grupe kojoj ne pripadamo), ova pristrasnost se ne ispoljava: valenca događaja ne utiče na njihovo lociranje u vremenu (Ross & Wilson, 2002). Čini se da ljudi vrlo kreativno manipulišu doživljajem udaljenosti događaja koji su od značaja za sliku o sebi ili značajnim grupama. Ovaj mehanizam, za razliku od manipulacije sadržajem događaja, nije osetljiv na "korekciju objektivne stvarnosti", pošto je u pitanju doživljaj udaljenosti koji niko ne može da ospori.

Pristrasne atribucije: viđenje prošlih događaja kao očekivanih a neuspeha kao neizbežnih. Iako ova grupa pristrasnosti ne spada direktno u pristrasnosti pamćenja, odlučili smo se da je prikazemo zato što je važna za organizaciju događaja u autobiografskoj memorijit i pripisivanje opšteg tona tim događajima. U reinterpretaciji prošlosti, važno je objasniti uzroke za prošla dešavanja. U tom procesu ljudi često greše u svoju korist. Tako je, na primer, dobro dokumentovana *iluzija neizbežnosti* (eng. *hindsight bias*, Fishoff & Beyth,

⁷ Obeležavanjem krajeva vremenske ose: u jednom slučaju ona počinje rođenjem, a u drugom sa 16 godina.

1975; Fishoff, 1982) - sklonost ljudi da precenjuju verovatnoće prošlih događaja - veruju da je ono što se desilo bilo neizbežno, a uz to veruju i da su takav ishod i sami očekivali. Ova je pojava registrovana u različitim domenima, od medicinskih dijagnoza (Arkes, Wortmann, Saville, & Harkness, 1981) i sudskih presuda (Kamin & Rachlinski, 1995) do rezultata izbora (Leary, 1982; Sanna, Schwarz & Small, 2002; Sanna & Schwarz, 2003) i sportskih događaja (detaljnije u Hawkins & Hastie, 1990). Dobiti od ovakve reinterpretacije prošlosti su očigledne: ljudi se osećaju kompetentnije, sredina se doživljava kao podložna kontroli, a neizvesnost od budućnosti umanjuje (Campbell & Tesser, 1983; Hawkins & Hastie, 1990). Ova sklonost, međutim, zavisi od poželjnosti ishoda događaja za onoga ko se priseća: nekoliko ogleda (Louie, 1999; Louie, Curren, & Harich, 2000) potvrdilo je da su učesnici koji su obavešteni o pozitivnim ishodima događaja ispoljili iluziju neizbežnosti i pripisali sebi zasluge za uspešan ishod ("znali su sve vreme da će se desiti dobre stvari"), dok učesnici obavešteni o negativnim ishodima nisu ispoljili iluziju neizbežnosti i odbijali da preuzmu odgovornost za neuspešan ishod ("nismo mogli da predvidimo pa stoga nismo ni odgovorni"). Učesnici u virtuelnoj igri berze koji su odlučili da ne kupe neke akcije, a njihova cena je porasla nisu zaključili da je ishod bio predvidiv, dok su oni koji su kupili iste akcije došli do takvog zaključka (Louie, 1999). Radnici koji su otpušteni kao tehnološki višak iz jedne fabrike procenili su da je taj događaj bio znatno manje predvidljiv nego što su to procenili radnici koji nisu otpušteni i sugrađani koji nisu imali direktne veze sa događajem (Mark & Mellor, 1991.). U nekim istraživanjima utvrđena je i naizgled suprotna sklonost, nazvana "retroaktivnim pesimizmom" (Tykocinski, 2001; Tykocinski et al., 2002): u određenim okolnostima ljudi su upravo neuspehe videli kao neizbežne. Autori je, međutim, interpretiraju kao još jednu od strategija koja služi očuvanju pozitivne slike o sebi: ne misleći o boljim alternativama, ljudi se oslobađaju odgovornosti za neuspeh ("šta god da sam uradio, nisam mogao da promenim ishod"). Ovakvom tumačenju ide u prilog i činjenica da su optimisti znatno skloniji korišćenju ove strategije nego pesimisti (Aspinwall & Brunhart, 1996; Sanna & Chang, 2003; Scheier et al., 1989). U kojim slučajevima, dakle, nepovoljan ishod biva interpretiran kao predvidiv, a u kojim kao nepredvidiv? Prema jednom integrativnom tumačenju (Pezzo, 2007), pošto je negativan ishod ugrožavajući za onoga ko se priseća, on je motivisan da ga pripíše spoljnim razlozima. Ukoliko je u tome uspešan, doći će do izražene iluzije neizbežnosti (takozvanog retroaktivnog pesimizma); ako je, međutim, teško naći spoljne razloge za neuspeh, on će se opaziti kao nekontrolabilan (neće doći do iluzije neizbežnosti).

Bolje pamćenje ličnih pozitivnih atributa naspram tuđih pozitivnih atributa. Rezultati brojnih eksperimenata (D'Argembeau, Comblain & Van der Linden, 2005; Rogers, Kuiper & Kirker, 1977; Sedikides & Green, 2000, 2004; Sedikides, Green & Pinter, 2004) upućuju na to da su ljudi skloniji da upamte pozitivne attribute u opisu sopstvene ličnosti, dok su kod opisa drugog naprotiv pristrasni u drugom smeru i bolje pamte negativne attribute, iako je u ovom smeru razlika manje izražena. Ovaj efekat ostaje robustan čak i kada se kod ispitanika formira pozitivno očekivanje od imaginarnog drugog (na osnovu inicijalnog pozitivnog opisa njegove ličnosti, ispitanici procenjuju kako bi se imaginarna osoba ponašala u različitim situacijama). Isto tako, efekat je repliciran i kada se uzela u obzir slika o sebi koju imaju ispitanici: i oni sa pozitivnim i negativnim samopoimanjem lošije su pamtili negativni od pozitivnog fidebeka. Ovo autori uzimaju kao potkrepljenje za ideju o motivisanom pamćenju. Preciznije, registrovana pozitivna pristrasnost u pamćenju ličnih atributa nije rezultat pozitivnijih očekivanja koje imamo o sebi (racionalnog, nemotivisanog kognitivnog procesa), niti rezultat izloženosti neusklađenom fidebeku, nego rezultat potrebe da se zaštitimo od ugrožavajućih informacija odnosno očuvamo pozitivnu sliku o sebi (motivisanog pamćenja).

Bolje pamćenje sopstvenih doprinosa grupnim aktivnostima. U jednom ogledu (Brenner, 1973) ispitanici su naglas, jedan po jedan, čitali pojmove koji su im izlagani. Iako su znali da će u naknadnom testu biti proveravana upamćenost svih reči, mnogo bolje su pamtili reči koje su sami čitali nego koje su čitali drugi, a lošije od proseka reči koje su čitali njihovi prethodnici ili naslednici u nizu. Ros i Sikoli (Ross & Sicoly, 1979) utvrdili su da su ljudi u stanju da navedu više aktivnosti kojima su lično doprineli radu u grupi nego aktivnosti kojima su drugi doprinosili, i da se značajno brže prisećaju svojih doprinosa. U jednom prirodnom eksperimentu, svaki od supružnika bio je u stanju da navede više svojih "domaćinskih" aktivnosti tokom proteklih nedelju dana; u laboratorijskim uslovima, ljudi su bolje pamtili sopstvene izjave u diskusijama i precenjivali procenat sopstvenog učešća u njima. Autori ove nalaze objašnjavaju većom pažnjom koju akteri poklanjaju sopstvenim u poređenju sa tuđim aktivnostima, a koja dovodi do i do njihovog boljeg upamćivanja, pa time i precenjivanja sopstvenih doprinosa. Ne isključuju, međutim, ni uticaj favorizovanja sećanja koja im idu u prilog, odnosno doprinose boljem viđenju sebe.

Bolje pamćenje informacija koje potkrepljuju naše stavove. U klasičnom eksperimentu Levina i Marfija (Levine & Murphy, 1943) utvrđeno je da su ispitanici sa prosovjetskim stavovima bolje upamtili informacije koje prikazuju Sovjete u pozitivnom svetlu, dok su ispitanici sa antisovjetskim stavovima bolje upamtili informacije koje Sovjete prikazuju negativno. Autori smatraju da njihovi nalazi potvrđuju takozvanu *hipotezu usklađivanja* (eng.

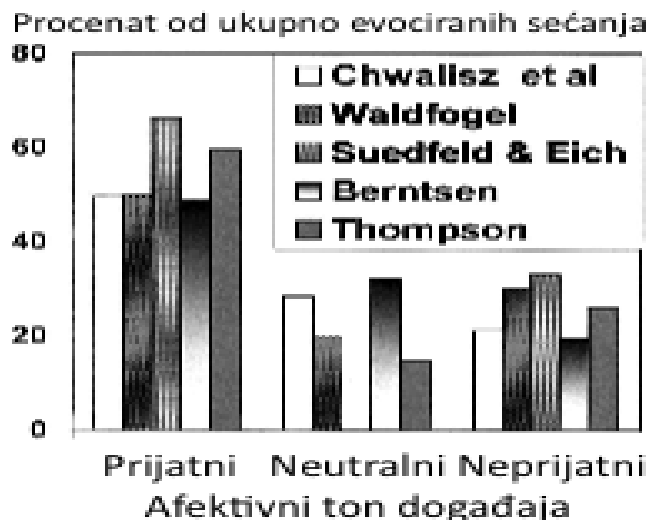
congeniality hypothesis): pristizuće informacije obrađujemo, pamtimo i prisećamo ih se tako da odgovaraju našim postojećim uverenjima i stavovima. Ovaj ogled poslužio je kao inspiracija nizu sličnih, od kojih su neki potvrdili (Jones & Aneshansel, 1953) hipotezu usklađivanja, dok su neki rezultati upravo govorili suprotno (Kulesa, 1999; Eagly et al., 2000). U svojoj metaanalizi, Igljeva je sa saradnicima (Eagly, Kulesa, Chen & Chaiken, 2001) utvrdila da je efekat usklađivanja po pravilu dobijan u starijim eksperimentima, sa manje rigoroznom metodologijom i slabijim merama prisećanja. Ona, međutim, nije zaključila da stavovi nemaju uticaja na proces pamćenja: naprotiv, smatra da je u slučaju izlaganja prostavskom i kontrastavskom materijalu moguće koristiti alternativne kognitivne odbrambene strategije: moguće se, s jedne strane, izbegavati ili lošije pamtiti kontrastavske informacije, ali je moguće i pažljivo obrađivati upravo kontrastavske informacije i aktivno im kontraargumentovati, pripremajući se tako za eventualnu odbranu sopstvenih stavova- ovo bi se moglo nazvati strategijom *spontane inokulacije* (Eagly, Chen, Chaiken & Shaw-Barnes, 1999). Čak i ako prihvatimo ovo tumačenje, iako nalazi o pamćenju kontrastavskog materijala još uvek nisu jednoznačni, još uvek ostaje validna pretpostavka o uticaju potrebe da zadržimo koherentnu sliku sveta (potvrdimo postojeće stavove) na pamćenje i prisećanje.

Greška usklađivanja (eng. *bias in recall*). Ispoljava se kao tendencija da se o prošlim stavovima i ponašanju izveštava kao da su usklađeni sa aktuelnim stavovima i ponašanjem. Ovo je fenomen prvi put uočen u političkom ponašanju, kada je u anketama primećeno da nakon izbora veći procenat ljudi od registrovanog izveštava a. da je izašao na izbore i b. da je glasao za vladajuću stranku. Da bi se ovaj fenomen rasvetlio, osmišljeno je longitudinalno istraživanje u kome je registrovano glasačko ponašanje ljudi u tri izborna ciklusa (Himmelweit, Biberian & Stockdale, 1978). Ustanovljene greške u prisećanju nisu bile slučajne: ljudi su većinom usklađivali svoje prethodno ponašanje sa aktuelnim (izveštavali su o tome da su i na prethodnim izborima glasali za stranku za koju su glasali na aktuelnim). U eksperimentalnim studijama takođe je primećeno da se ljudi sećaju svojih stavova kao doslednih, odnosno da ih usklađuju sa trenutnim stavovima. U jednoj takvoj studiji, Šerman je sa saradnicima (Sherman et al., 2008) testirao i retestirao stavove ljudi prema različitim medicinskim tretmanima (presađivanje organa, korišćenje stome za hranjenje, korišćenje veštačkih pluća) u razmaku od godinu dana. Ispitanici su promenili otprilike četvrtinu stavova. Od ukupnog broja ljudi koji su promenili stavove, njih 75% se pogrešno sećalo prvobitnih stavova, i to tako da odgovaraju aktuelnim.

Zašto dolazi do pristrasnosti u autobiografskom pamćenju?

Načelno, greške u autobiografskom pamćenju mogu doprinosti: a. regulaciji afekta, b. očuvanju pozitivne slike o sebi i c. očuvanju pozitivne slike o grupama kojima pripadamo. Pokušaćemo da ilustrujemo na koji način one doprinose ostvarivanju ova tri cilja.

Regulacija afekta. Rukovođeni principom prijatnosti, pravimo selekciju između pozitivnih i negativnih životnih događaja. Istraživači koji se bave proučavanjem afektivnog tona autobiografskih sećanja zaključuju da ljudi generalno teže da evociraju veći broj prijatnih nego neprijatnih sećanja, da se prisećaju događaja pozitivnije nego što su ih iskusili i da je intenzitet pozitivnih afekata pripisanih sećanjima snažniji nego negativnih (Levine, Lench & Safer, 2009). Rezimirajući studije koje su se bavile afektivnim tonom autobiografskih sećanja, u svojoj studiji nazvanoj "Život je prijatan- i sećanja pomažu da ostane takav!", Volker, Skowronski i Tompson (Walker, Skowronski & Thompson, 2003) navode da se između 50 i 60% životnih događaja procenjuje kao pozitivno, a 25 do 30% kao negativno (Grafikon 1) daje sumarni pregled niza studija). Ovaj efekat dobija se i kada se prisećanje odvija u situaciji senzorne deprivacije (Suedfeld & Eich, 1995), čime se isključuje alternativno objašnjenje da je posledica suptilnih sredinskih znakova koji služe kao "okidači" prijatnih sećanja; takođe se dobija i u situaciji "nevoljnog" prisećanja, kada ispitanici nemaju direkciju da pretražuju po autobiografskoj memoriji, već tokom dužeg vremenskog perioda unose dnevničke beleške o sećanjima koja se spontano javljaju (Berntsen, 1996). Pored brojnosti jednih i drugih sećanja, utvrđeno je da afektivni ton pozitivnih sećanja mnogo sporije opada u intenzitetu nego afektivni ton negativnih sećanja. Drugim rečima, krivulja slabljenja afekata u memoriji (eng. *fading affect bias*) strmija je za neprijatne događaje (Walker, Skowronski & Thompson, 2003; Walker & Skowronski, 2009).

Grafikon 1. Učestalost autobiografskih sećanja prema afektivnom tonu (preuzeto iz Walker, Skowronski & Thompson, 2003).

S obzirom da negativni imaju potencijal da izazovu nelagodnost, da uznemire ili zastraše, da bi se održalo osećanje opšte dobrobiti, verovatnoća njihovog reevociranja treba da bude manja nego verovatnoća prisećanja pozitivnih događaja. Ljudi tragaju za pozitivnim, a izbegavaju negativna iskustva. Ovo je bazična premisa mnogih psiholoških teorija: pamćenja (Taylor, 1991), ličnosti (Freud, 1920/1952) i rezonovanja (Festinger, 1997). Higgins (1997) opisuje ovu bazičnu motivaciju pozivajući se na dva jednostavna hedonistička principa: promocije i prevencije (užitek u prijatnim i izbegavanje neprijatnih doživljaja).

Da je regulacija afekta u osnovi ove vrste pristrasnosti, govore istraživanja u kojima se ispitanici instruirani da se usredsrede na svoje emotivno stanje prisećaju prošlih događaja kao pozitivnijih nego što su ih sami zabeležili u trenutku dešavanja, dok je kod onih koji su instruirani da se što tačnije prisete prošlosti, ovaj efekat značajno manje izražen (Kennedy, Mather & Carstensen, 2004). Istraživanja takođe ukazuju da su stariji ljudi skloniji pozitivnoj selekciji sećanja (Mather, 2004). Autori smatraju da su ove uzrasne razlike posledica usavršenijih strategija za kontrolu afekata kod starijih ispitanika.

Hipoteza o *mobilizaciji- minimizaciji* koju je predložila Šeli Tejlor (Taylor, 1991) u interpretaciji reagovanja na pozitivne odnosno negativne događaje polazi od potrebe za ravnotežom: suočen sa negativnim događajem, organizam mobilise resurse za odgovor (mobilizacija ovog intenziteta najčešće nije potrebna za pozitivne događaje). Da bi se vratio u homeostazu, organizam zatim aktivira suprotne procese. Tejlorova to naziva minimizacijom. Minimizacija se dešava na biološkom, kognitivnom i socijalnom planu, i

obično je intenzivnija za negativne nego za pozitivne događaje. Drugim rečima, negativni događaji izazivaju snažnije afektivne reakcije, ali i snažniji napor organizma da neutrališe njihove posledice, što se u pamćenju ispoljava kao brže slabljenje negativnih nego pozitivnih afekata. Mehanizam potiskivanja negativnih afekata u ovom kontekstu viđen je kao pozitivna, adaptivna reakcija kojom se održava stanje ravnoteže i ublažavaju efekti intenzivnih emocija.

Očuvanje pozitivne slike o sebi. Pored potrebe za regulacijom emocija, prisećanje prošlih događaja često je pod uticajem motiva da se očuva ili poboljša slika o sebi.

Sedikides i Grin (Sedikides & Green, 2004; 2008) analizirajući ovu ulogu memorijskih grešaka, razlikuju samozaštitnu i samoafirmišuću motivaciju. Prva je usmerena na zaštitu slike o sebi od neprijatnih, potencijalno ugrožavajućih saznanja, dok je druga usmerena na afirmisanje sopstvenih prednosti i dobrih osobina. Posledica dejstva samozaštitne motivacije su selektivno zaboravljanje, umanjivanje značaja i izmena sadržaja negativnih događaja tako da budu prihvatljiviji za sliku o sebi; posledice dejstva samoafirmišuće su selektivno pamćenje, davanje na značaju i izmena sadržaja pozitivnih događaja tako da ulepšavaju sliku o sebi.

Ros i Vilsonova (Ross & Wilson, 2003; Wilson & Ross, 2003) pokazali su kako sistematske promene u autobiografskom sećanju mogu služiti slici o sebi koju trenutno imamo. Prema ovim autorima, osoba vođena trenutnim viđenjem sebe, sistematski pretražuje pamćenje u želji da potkrepi tu sliku, a u nekim slučajevima i da stekne utisak o sopstvenom napretku. U osnovi ove strategije je očekivanje doslednosti ili pozitivne promene, pa u krajnjem ishodu, pozitivne i koherentne slike o sebi. Slično razmišlja i Džonson sa kolegama (Johnson 2006; Johnson & Sherman, 1990) kada tvrdi da naša uverenja utiču na način na koji interpretiramo upamćene događaje. Još se snažnije pristrasnost tog tipa može očekivati ako su uverenja o sebi, a događaji autobiografski.

Očuvanje pozitivne slike o grupi kojoj pripadamo. Motiv samoprecenjivanja ne odnosi se isključivo na lična postignuća i lične atribute, već i na postignuća i atribute grupa kojima pripadamo (najčešće), sa kojima se identifikujemo i koje visoko vrednujemo (Fiske, 2004). Prema teoriji socijalnog identiteta (Tajfel & Turner, 1986) naš identitet je značajnim delom određen pripadnošću različitim socijalnim grupama. Odnos prema sopstvenoj grupi je dakle istovremeno i odnos prema sebi.

Može se, stoga, pretpostaviti da će se iste pristrasnosti u pamćenju kao i u slučaju lične ego uključenosti javiti i u slučaju grupne (Baumeister & Hastings, 1997):

- po istom principu po kome se u pamćenju favorizuju ego relevantne informacije, favorizuju se i informacije relevantne za grupu
- selektivno se pamte informacije u vezi sa grupom: pozitivne imaju više šanse da budu upamćene i reprodukovane u poređenju sa negativnim
- uspesi grupe se uvećavaju, a neuspesi umanjuju.

U istraživanjima pamćenja sadržaja u vezi sa sopstvenim i tuđim grupama dobijen je snažan efekat valence: nakon izlaganja jednakom broju pozitivnih i negativnih ponašanja pripisanih članovima svoje i tuđe grupe pamti se značajno više pozitivnih informacija o svojoj, a negativnih o tuđoj grupi (Howard & Rothbart, 1980). U jednom istraživanju koje se bavilo sećanjem na rat u Iraku (Lewandowsky, Stritzke, Oberauer & Morales, 2005) istraživači su utvrdili da se u američkom uzorku znatno veći procenat ispitanika netačno sećao da je pronađeno oružje za masovno uništenje, dok je u australijskom i nemačkom uzorku takvih ispitanika bilo zanemarljivo malo. Pretpostavka istraživača bila je da je ovakvo sećanje dozvoljavalo ispitanicima da lakše konstruišu uverenja kojima opravdavaju vojnu intervenciju u Iraku. Ako su naša uverenja o zajedničkoj prošlosti u skladu sa perspektivom socijalne grupe kojoj pripadamo, to može dovesti do povećanja socijalne bliskosti i koherencije i stvaranja osećaja zajedničke stvarnosti (eng. *shared reality*, Hyman, 1994, 1999).

Značajni događaji iz prošlosti se preoblikuju tako da pružaju opomenu, ali i inspiraciju daljem razvoju zajednice: glavni zadatak društvenog pamćenja postaje unutrašnje povezivanje zajednice i stvaranje opštih vrednosti i slike sveta (Halbwachs, 1992). Države obično prepoznaju značaj formiranja jedinstvenog kolektivnog pamćenja, pa se u taj proces uključuju institucije, mediji, školski programi, a na suptilniji način i jezičke konstrukcije koje se favorizuju i smatraju prihvatljivim (na primer, korišćenje zamenice mi ili naš kada se govori o nacionalnoj grupi). Istraživači kolektivnog pamćenja u bivšoj SFRJ (Đerić, 2009) ukazuju na selektivno pamćenje i zaboravljanje u okviru dominantnog narativa "narodnooslobodilačke borbe". Jednostavna podela osnovnih uloga u njemu ("narod" i "narodni neprijatelj"), uprkos kasnijim osporavanjima, čini se da je još uvek na snazi. Tako, kao odgovor na pitanje "Ko je zaslužan za pobeđu u drugom svetskom ratu u Jugoslaviji?", 28% populacije odgovara "Partizani", 7% navodi sopstvenu nacionalnu grupu ("Srbi"), a 5% poseže za neodređenim, kolektivnim akterom ("Narod") (Manojlović-Pintar, 2011). Centriranost na sopstveni grupni okvir vidljiva je i iz datiranja događaja: tako 41% populacije

tvrdi da je Drugi svetski rat trajao od 1941. do 1945., a manji broj navodi 1939. kao godinu početka rata. Isti fenomeni, samo na nivou pojedinačnih država nastalih iz SFRJ, zabeleženi su u interpretaciji ratova iz 90tih godina. Tako je u populaciji Srbije i dalje najviše onih koji misle da je "Srbija uvek vodila samo oslobodilačke ratove" (70%) i da je "Srbija u svim ratovima koje je vodila u poslednjih 200 godina bila na pobedničkoj strani" (51%). Iako kao pojedinačnu ličnost koja je najodgovornija za rat navode Slobodana Miloševića (50%), narod koji smatraju najodgovornijim je "drugi": Hrvati (70%) i Slovenci (33%) (Stojanović, 2011). Koliko je državama značajno da nametnu jedinstveno viđenje događaja iz prošlosti, govori i činjenica da većina evropskih država ima Zakone o pamćenju, koji se najčešće odnose na zabranu negiranja holokausta ili zabranu poređenja holokausta sa drugim zločinima, priznavanje ropstva kao zločina protiv čovečnosti, ali i definisanje uloge sopstvene države u kolonijalizmu, na primer (fr. *Loi Rappatries*, zakon o kolonijalizmu, tražio je da školski programi priznaju "pozitivnu ulogu" Francuske u afričkim kolonijama, ali je posle protesta imigrantskih grupa i akademskih krugova istoričara i nastavnika istorije morao biti izmenjen). U zemljama nastalim iz bivše Jugoslavije, većina parlamenata donela je deklaracije o ratovima devedesetih kojim je želela da reguliše interpretaciju prošlosti i kolektivno sećanje (Koren, 2011). Te deklaracije postaju istorijski izvor, i u javnom diskursu često se tretiraju kao objektivna zabeleška dešavanja: kao što se dnevničke beleške u istraživanjima individualnih sećanja porede sa naknadno evociranim sećanjima na iste događaje, tako se ove deklaracije uzimaju kao standard za evaluaciju sećanja pojedinca na određene istorijske događaje.

Pored favorizovanja sopstvene grupe, u percepciji grupa javlja se još jedna specifična pristrasnost koji se naziva homogenizacija (eng. *homogeneity bias*): tuđe grupe opažaju se kao homogenije, odnosno njihovi članovi kao međusobno sličniji (Judd & Park, 1988; Ostrom & Sedikides, 1992). Ovaj fenomen javlja se i u procesu pamćenja i prisećanja informacija u vezi sa tim grupama. Za grupe kojima pripadamo pamte se subordinirani atributi, a za grupe kojima ne pripadamo superordinirani atributi, kao posledica grublje kategorizacije (Park & Rothbart, 1982): tako će, na primer, žene češće pamtiti pozitivne događaje u kojima su učestvovala žene, ali i profesiju, godine i opis fizičkog izgleda drugih žena, dok će ređe pamtiti pozitivne događaje čiji su akteri muškarci, i za njih će pamtiti manje dodatnih atributa (isto, naravno, važi i za muškarce – u pamćenju favorizuju sopstvenu grupu, i pamte je uključivši veći broj kategorija). Kada se pamte stavovi koje navodno poseduju članovi grupa kojima pripadamo, pamte se i stavovi koje delimo i po kojima se razlikujemo; kod članova tuđih grupa pamtimo

samo stavove po kojima se razlikujemo (Harring & Gaertner, 1992). Dalje, pri opisivanju događaja u kojima su akteri članovi tuđih grupa javlja se fenomen nazvan *mizantropsko sećanje* (eng. *misanthropic memory*, Ybarra & Stephan, 1996): neprihvatljiva ponašanja se opisuju apstraktnim terminima, dispozicijama, a pozitivno vrednovana ponašanja se opisuju konkretnim terminima (ukazuje na atribuciju- dispozicionu u prvom, a situacionu u drugom slučaju). Drugim rečima, pripadnici tuđih grupa imaju manju šansu da im se pripiše zasluga za pozitivna ponašanja i ova ponašanja imaju manju šansu da budu zapamćena nego negativna ponašanja. Ono što je zanimljivo je da ovaj fenomen, međutim, nestaje ako su u pitanju članovi grupa kojima pripadamo⁸! (Ybarra, Stephan & Schaberg, 2000).

Nalazi o favorizovanju sopstvene grupe u pamćenju potvrđeni su čak i u paradigmi minimalnih grupa (Howard & Rothbart, 1980; Gramzow, Gaertner & Sedikides, 2001). Minimalnim grupama nazivaju se grupe eksperimentalno formirane na osnovu nekog irelevantnog obeležja (boje očiju ili kose, sposobnosti pamćenja besmislenih slogova ili apstraktnih vizuelnih simbola) ili čak isključivo slučajnosti (bacanjem novčića).

Zakovitosti o kojima je reč, a koje predviđaju pristrasnosti u pamćenju informacija u vezi sa sopstvenom grupom potvrđuju se i ako je pamćenje isključivo na nivou prepoznavanja: brže i tačnije identifikujemo lica pripadnika sopstvene nego tuđih grupa (Corenblum & Meissner, 2006).

Gramzow i saradnici (Gramzow, Gaertner & Sedikides, 2001) smatraju da je logično očekivati da se zapamćene informacije o grupama kojima pripadamo podvrgavaju istom pristrasnom tretmanu kao i informacije o sebi, s obzirom na tesnu povezanost slike o sebi i slike o grupama kojima pripadamo, na činjenicu da je samovrednovanje delimično izvedeno iz vrednovanja grupa kojima pripadamo (Tajfel & Turner, 1986; Luhtanen & Crocker, 1992): tako su negativne informacije o sopstvenim grupama ugrožavajuće, a pozitivne osnažujuće za lično samopoštovanje.

⁸ Kako je ovaj fenomen blizak korespondentnoj pristrasnosti (bivšoj fundamentalnoj grešci atribucije), s obzirom da je u pitanju tuđe, a ne sopstveno ponašanje, očekivalo bi se da mizantropsko sećanje opstane u tim uslovima.

Značaj ispitivanja memorijskih pristrasnosti i uloge motivacije u prisećanju

Retrospektivni izveštaji se često koriste kao izvori podataka o različitim psihičkim procesima, iako je njihova validnost osporavana u početnim fazama razvoja metodologije (James, 1890/1950; Freud, 1922). Verbalni retrospektivni samoizveštaji služili su i služe kao oruđe za razumevanje vrednosti, uverenja, stavova, atribucija, emocija, pamćenja, motiva i kao osnova za predviđanje budućeg ponašanja. Iz perspektive količine informacija, sećanje na sopstvena ponašanja ili stanja trebalo bi da bude najtačnije: akter, za razliku od posmatrača, raspolaže većom količinom informacija i ima dužu vremensku perspektivu. S druge strane, akteru je teško da sebe sagleda objektivno, odnosno da odvoji motivaciju od kognicije u ovom slučaju.

U pregledu koji sledi nemamo ambiciju da predstavimo potpunu listu oblasti u kojima se psiholozi oslanjaju na retrospektivne izveštaje, već samo nekoliko oblasti koje su u tom domenu posebno "osetljive". S druge strane, nećemo se ograničiti na izveštaje o sopstvenim postignućima, odnosno na procene sopstvenih sposobnosti, iako je to domen u kome smo eksperimentalno proučavali pojavu motivisanih memorijskih distorzija.

Sećanje na traumatske događaje. Većina istraživanja koja se bavi posledicama zlostavljanja u ranom detinjstvu ili izloženosti snažnoj traumi kasnije tokom života (boravak u zatvoru, logoru, zlostavljanje od strane supružnika) sled događaja rekonstruiše na osnovu sećanja samih aktera. Ne čudi, stoga, što se tačnost ovih podataka često dovodi u pitanje (Briere & Conte, 1993; Delia Femina, Yeager, & Lewis, 1990; Herman & Schatzow, 1987; Kruttschnitt & Dornfeld, 1992; Loftus, 1993; Williams, 1994; Wildom, Spatz & Robin, 1996). Nedostatak dokumentacije koja bi omogućila objektivnu kvalifikaciju stepena zlostavljanja, na primer, onemogućava proveru ove hipoteze u ekološki validnijoj situaciji, a istovremeno i predstavlja razlog zbog koga se istraživači oslanjaju na retrospektivne izveštaje. U jednoj od retkih studija u kojoj su registrovane žrtve zlostavljanja (71 štićenik Sigurne kuće, žrtve "okrutnog i nasilnog oca"), 30 godina nakon toga samo 31% izveštava o tim događajima u intervjuu. Ostali negiraju takvo iskustvo. U jednom relativno novijem istraživanju (Delia Femina, Yeager & Lewis, 1990) praćena je grupa delikvenata koji su sa otprilike 15 godina proveli godinu ili više dana u zatvoru u Konektikatu. Više od polovine (53%) intervju sprovedenih 10 godina kasnije, sadržalo je suštinski različite navode od onih zabeleženih u

njihovim dosijeima. Većina izmena išla je u pravcu umanjivanja traumatičnosti događaja. U ranije pomenutom istraživanju koje se bavilo sećanjima na zlostavljanje u koncentracionim logorima (Wagenaar and Groeneweg, 1990), ispitanici su se nakon 40 godina začuđujuće dobro sećali nekih situacija, konteksta, pravila života u logoru, ali su neki od njih zaboravili čitave traumatične epizode u kojima su bili žrtve, umanjivali njihov intenzitet, nisu prepoznavali svoje mučitelje na fotografijama iz tog perioda ili njihova imena (njihova detaljna svedočanstva data su u Okviru 3).

Svedok P.C 1947 izvestio je o tome kako je čovek umro u njegovoj baraci. Sledeći dan, zapovednik logora De Rijke ušao je i izneo telo bez i malo poštovanja, kao da je reč o uginuloj životinji. Godine 1984 zaboravio je čitav događaj i ne prepoznaje ni ime ni fotografiju De Rijke-a.

Stražar Daahluizen fizički je zlostavljao svedoka J. D. i to toliko da ovaj nije mogao da obavlja bilo kakav posao narednih godinu dana. U intervjuu 1984 J.D. se nije sećao imena Daahluizen.

Svedok L van der M. 1947 detaljno opisuje kako ga je De Rijke brutalno tukao duže vremenske periode i tokom nekoliko dana, u toj meri da nije mogao da stane na noge danima posle. U intervjuu 1984 seća se da ga je samo povremeno «gurkao». Isti svedok je prisustvovao ubistvu logoraša jevrejskog porekla, i o tome precizno svedočio 1947. 1984. godine ovaj događaj je u potpunosti zaboravio.

Svedok G.S. u inicijalnom intervjuu izveštavao je o tome kako su stražari Diepgrond i Booxmeer udavili jednog zatvorenika u buretu sa vodom. Toga se nije sećao 1984, i čak je porekao da je tako nešto ikada izjavio.

Okvir 3. Neslaganja retrospektivnih izveštaja o zlostavljanju u logoru (preuzeto iz Wagenaar and Groeneweg, 1990)

Izveštaji o konzumaciji alkohola, psihoaktivnih supstanci ili lekova. U terapiji zavisnika, često se u nedostatku objektivnijih mera, kao kriterijum evaluacije uzimaju samoizveštaji ispitanika o konzumaciji alkohola, droga ili vremenu i novcu utrošenom na kockanje. U poređenju sa izveštajima bliskih srodnika, izveštaji pacijenata o konzumaciji alkohola u nekom defiinisanom vremenskom periodu najčešće govore o manjoj učestalosti i obimu ovog ponašanja (Del Boca & Darkes, 2003). Ovo ne mora biti samo svesno obmanjivanje

terapeuta; naprotiv, i ovaj nalaz se ponavlja, iako manje izražen, i u slučaju da se pacijenti anonimno izjašnjavaju. Moguće je da je posledica greške u rekonstrukciji (oslanjanje na utisak i njegovu naknadnu kvantifikaciju), ali činjenica da se disproporcija utvrđuje u istom smeru (pacijenti dosledno izveštavaju da piju ređe i manje nego što to tvrde ljudi iz njihove neposredne okoline), može da ukaže da je u pitanju motivisana distorzija. U slučaju korišćenja psihoaktivnih supstanci, krvne analize mogu dati objektivne podatke. Ovi su podaci, međutim, ograničeni na određen vremenski period, a i ova vrsta praćenja zahteva značajne finansijske resurse. Posmatranje u prirodnom okruženju takođe je teško izvodljivo. Stoga samoizveštaj ostaje najčešće korišćena mera. Istraživanja u kojima je proveravana tačnost izveštaja ispitanika o korišćenju narkotika ne daju dosledne rezultate: neka ukazuju na precenjivanje (Skog, 1992) a druga na potcenjivanje (Poikolainen & Karkkainen, 1983). U slučaju patoloških kockara, objektivni testovi uopšte nisu dostupni, pa je samoizveštaj zapravo jedina mera na raspolaganju, koju eventualno možemo validirati izveštajima ljudi iz neposredne okoline (Hodgins & Makarchuk, 2003). Iako samoprocene količine izgubljenog novca i vremena provedenog u kockanju značajno koreliraju sa procenama drugih, ipak je utvrđeno da se u samoizveštajima dosledno umanjuje i jedno i drugo.

Medicinski profesionalci se u proceni efikasnosti propisane terapije takođe oslanjaju na izveštaje pacijenata. Nekada je moguće objektivno registrovati unos lekova i uporediti sa tako dobijenim podacima. U jednom istraživanju (Milgrom et al., 1996), deca hronično obolela od astme izveštavala su o korišćenju inhalatora sa kortikosteroidima u periodu od 13 nedelja. Na inhalatorima je postojao elektronski merač koji je takođe beležio učestalost korišćenja. Iako su bili svesni da će njihovi izveštaji biti kontrolisani, pacijenti su konstantno precenjivali učestalost inhalacije. Istraživači to tumače motivisanom distorzijom u pamćenju koja je posledica konflikta uverenja: da su lekovi opasni s jedne strane, i da su neophodni, s druge.

Izveštaji o interpersonalnim odnosima i ličnim doživljajima. U mnogim istraživanjima, od ispitanika se traži da procene kakav su odnos imali sa značajnim osobama u detinjstvu. Ispitanici u velikom procentu (on se kreće oko 90%), svoje roditelje opisuju kao tople i prihvatajuće (Rohner, 1975; 2004). Rade to u anonimnim uslovima, bez dodatne motivacije za samopredstavljanjem. Procene kliničkih psihologa su, međutim, da je ovaj procenat svakako niži, i da je u pitanju hedonistička memorijska distorzija. U evaluaciji ovih podataka javlja se isti problem kao sa efektom nadprosečnosti: ne mogu svi ispitanici biti u pravu, ali je retroaktivno nemoguće utvrditi ko tačno izveštava a ko ne, i u kom stepenu su događaji izmenjeni. Prethodno smo spominjali studije u kojima, suočeni sa svojim starim dnevnicima,

ispitanici ustanovljavaju da su zaboravili da su bili monarhisti, imali depresivne epizode, da su bili lečeni lekovima ili čak elektrošokovima! (Lindsay & Read, 2006).

Pogrešni zaključci o povezanosti različitih psiholoških konstrukata. Posledice pristrasnosti u samoizveštajima pojedinaca nisu ograničene samo na netačnu evaluaciju terapije ili pogrešne zaključke o klijentima, posledice mogu biti i različiti zaključci o povezanosti psiholoških varijabli u studijama koje se oslanjaju na aktuelne podatke i studijama koje se oslanjaju na retrospektivne izveštaje pojedinaca. Tako je, na primer, snažnija povezanost između fizičkog zlostavljanja u porodici i delikventnog ponašanja utvrđena u studijama koje su koristile retrospektivni dizajn, dok je u studijama koje su koristile prospektivni dizajn ova veza slabija (Kruttschnitt & Dornfield, 1992). U interpretaciji rezultata istraživanja treba uzeti u obzir vrstu podataka na koje se oslanja, i svakako uzeti u obzir mogućnost da je u retrospektivnim izveštajima došlo do motivisanih distorzija.